

УДК 821.161.2.–31.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-1>

ХИМЕРНІСТЬ ЯК СТИЛЬОВА ОЗНАКА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ В. ЯВОРІВСЬКОГО

WHIMSICALITY AS A STYLISTIC FEATURE OF FICTION PROSE BY V. YAVORIVSKY

Белінська Ю.О.,

orcid.org/0000-0002-7012-6237

аспірантка

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського,

викладач кафедри української філології

КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

У статті проаналізовано химерність як стильову ознаку художньої прози В. Яворівського – талановитого прозаїка, публіциста, громадського діяча, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка. Зроблено акцент на поглибленні філософської та національної проблематики у творчості письменника. Характерно, що елементи химерності наявні не лише у великих жанрових формах (найбільш поширеним є химерний роман), а й у ранніх малих жанрах (оповіданнях, новелах). Химерні стилістичні елементи у прозі В. Яворівського слід інтерпретувати відповідно до особливостей художнього мислення письменника, його оповідної манери й ідейно-тематичної структури творів. Однією з особливостей химерної прози В. Яворівського, яка суттєво відрізняється від інших творів цього стилістичного напрямку, є відсутність моментів надмірної зарозумілості чи загадкових для читачів моментів, що сприяє її повноцінному сприйняттю.

Встановлено, що химерність є невід’ємною частиною художнього мислення В. Яворівського, зразки його химерної прози сповнені умовностей, гумору, гіперболізму й іронії. З’ясовано, що визначальною рисою химерної прози письменника є неосяжність сюжетного часу, несподіване переплетіння різноманітних стильових пластів – ліричних, гротескних, патетичних, іронічних; увага до філософсько-епічної думки. Окреслено, що важливим сюжетотвірним чинником химерного роману, який сприяє втіленню авторського задуму, є часопросторове зміщення площин, основною метою котрого є показ щільності історичного процесу й людини в ньому: загальнонародного у контексті світового, особистісного – у загальнолюдському.

Ключові слова: химерна проза, химерний роман, іронічність, гротеск, гумор, умовність.

The article analyzes the whimsy as a stylistic feature of the fiction of V. Yavorivsky, a talented prose writer, publicist, public figure, and laureate of the Taras Shevchenko National Prize of Ukraine. The emphasis is placed on the deepening of philosophical and national issues in the writer’s work. It is characteristic that elements of whimsy are present not only in the author’s large genre forms (the most common is the whimsical novel), but also in his early small genres (short stories, novellas). The bizarre stylistic elements in V. Yavorivsky’s prose should be interpreted in accordance with the peculiarities of the writer’s artistic thinking, his narrative style, and the ideological and thematic structure of his works. One of the features of the writer’s bizarre prose, which differs significantly from other works of this stylistic trend, is the absence of moments of excessive arrogance or moments that are mysterious to readers, which contributes to its full perception.

It is established that whimsy is an integral part of V. Yavorivsky’s artistic thinking, in particular, samples of his whimsical prose are full of conventions, humor, hyperbole and irony. It is established that the defining feature of the writer’s bizarre prose is the immensity of the plot time, the unexpected interweaving of various stylistic layers – lyrical, grotesque, pathetic, ironic; attention to philosophical and epic thought. It is outlined that an important plot-forming factor of the bizarre novel, which contributes to the realization of the author’s intention, is the temporal and spatial displacement of planes, the main purpose of which is to show the density of the historical process and the person in it: the national in the context of the world, the personal in the universal.

Key words: bizarre prose, bizarre novel, irony, grotesque, humor, convention.

Постановка проблеми. Незважаючи на жвавий інтерес до дослідження химерної прози, в українському літературознавстві досі не вироблено єдиних критеріїв щодо визначення терміна

химерності та його визначальних рис. Прийнято вважати, що у химерній прозі йдеться про неймовірні події, де реальне поєднується з фантастичним, умовним [7]; засоби іронії, гротеску, театральності – з елементами фольклорної та міфологічної поетики [6]. У химерній прозі з героями відбуваються дивовижні метаморфози, а події зміщуються у часі та просторі [5]. Типовими рисами химерної прози є використання міфології, трансформація часової лінії, репрезентація у тексті дивних образів, розмивання меж між реальним та ірреальним світами. Домінантними атрибутами химерної прози є творча орієнтація письменників на фольклорні традиції, фантазмагоричне перетворення реальної дійсності та такі ознаки химерності: елементи народної сміхової культури (гумор, бурлеск, фарс), суб'єктивну ліризовану розповідь, стилістичну поліфонію [5]. Варто наголосити, що функціонування химерної прози виступає засобом психоаналізу, пізнання людини, метафізики її душі, інструменту для дослідження найзлободенніших проблем сучасності, що дозволяє парадоксальним чином наблизитися до життєвої правди, до реалізму.

Тож стають актуальними комплексне узагальнення та систематизація літературних фактів, пов'язаних із феноменом химерної прози, а також з'ясування її генези, модальності, особливостей її репрезентації, зокрема у прозі В. Яворівського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спробу комплексного аналізу поетики химерної прози зробили Д. Куриленко, О. Журавська, Н. Кобилко, С. Підопригора, А. Кравченко, О. Вощенко, Ю. Ковалів, М. Павлишин, О. Ткаченко, однак навіть у найсучасніших дослідженнях наголошено на дискусійності дефініцій і невирішеності «проблеми химерного стилю». У форматі химерної прози варто розглядати окремі твори В. Яворівського. Дослідники Г. Клочек, І. Дзюба справедливо ідентифікували романи другого періоду творчості письменника як химерну прозу, хоча зародки цього стилю у творчості прозаїка можна знайти вже у перших зразках прози автора. Чільне місце дослідженню химерної прози В. Яворівського відводиться у наукових розвідках О. Двulichанської.

Мета дослідження полягає у виявленні «химерності» як органічної форми художнього мислення В. Яворівського, визначенні її домінантних рис на прикладі роману «Оглянься з осені», «А тепер – іди», оповідання «Така земля під ногами».

Виклад основного матеріалу. Володимир Яворівський є одним із чільних представників химерної прози. Обґрунтованим видається твердження Г. Клочека, котрий наголошує на «органічності химерного стилю для письменника» [1, с. 109], адже це є виявом індивідуального художнього мислення прозаїка. Літературознавець переконливо доводить, що химерний стиль В. Яворівського, як і більшість творів тогочасних письменників, має національний характер, а його витоки сягають давньої народнопоетичної фантазії, творчості мандрівних дяків, бурлеску та травестії, вертепу, творчості І. Котляревського, М. Гоголя [1, с. 109]. На думку Г. Клочека, В. Яворівський «прийшов у літературу без своїх тем, які б зразу виділили його серед інших. Не було цієї теми і в «Яблуках...». Привертає увагу у цьому творі метафоричність, образність письма, барокова поетика. Вже тоді критика звернула увагу на «химерність» художнього мислення молодого прозаїка, що продовжиться у повісті «З висоти вересня» [1]. Відомий літературознавець І. Дзюба також помітив органічність експресивно-химерної образності у прозових творах В. Яворівського.

Витоки химерного світосприйняття В. Яворівського варто віднести ще до його ранніх робіт. Елементами химерної прози позначені твори різних жанрових форм вже перших збірок письменника (повість у новелах «А яблука падають...», новела «Хліб їмо»), однак чи не найяскравіше вони виявилися у художній тканині оповідання «Така земля під ногами». Ситуація, у якій опиняються герої та яка є загальним тлом розгортання подій, сама по собі є реально-фантастичною: реалістичність полягає в описі негоди (дощ іде декілька днів поспіль), а фантастичність – у перебільшенні цього явища. Дощ виступає основним сюжетотвірним елементом, причому домінуючим згідно з химерною поетикою є іронічний тон оповіді.

Основним засобом зображення героїв є гумор і гіперболізація, що вже наповнює художній простір оповіді химерністю. Наприклад, у діда Федора, героя названого нами оповідання, внаслідок тривалого дощу розмокли мозолі, «натерті ще в громадянську війну», і його хата разом із болотом ближче до яру зсувається. Спершу герой планує прив'язати свій будинок до тополі за допомогою довгого мотуза, потім роздумує «взяти бики, зачепити ними хату, й поки болото, – перетягнути її на горб [8, с. 109]. Дід Федір відклав це на потім, хоча щодня вимірював відстань до телеграфного стовпа, аби переконатися, що хата не змістилася далі, однак щоразу виміри різнилися. Загалом це створює досить комічний ефект. В іншого героя твору Ананія від дощу «грушка сказала на затиллі хати, почала прямо перед очима рости» [8, с. 110]. З гумором та іронією письменник розповідає про одну нагальну проблему героя – намагання організувати весілля для вагітної доньки, якому так само заважає дощ: «бичок, куплений на весілля, вже й худнути почав», а «в горілку, закопану в саду у бутлях, напевне, води й крізь скло націдило, що тепер і не вп'ється ніхто...» [8, с. 110]. Їдкою іронією пройняте зображення героя Полікарпа, котрий уже п'ять років прагне по-батьківськи поговорити зі своїми шибайголовами-синами про життя, але ніяк не може знайти часу, про що автор зазначає образним гіперболізованим сполученням «тема була велика, як слон, а часу для неї завжди випадало обмаль, як молока в черепочку для кошеняти – не хотілось і братись» [8, с. 110]. І навіть під час дощу батько так і не наважився на таку розмову. Чи не єдиним героєм, для якого затяжний дощ став позитивним явищем, був Мефодій, дружині якого нарешті вдалося пришити всі гудзики на одязі. Авторська іронія відображена й у правилах етикету теклівчан, згідно з якими «сказати людині поговорі про неї можна лише тоді, коли вже всі про нього забули» [8, с. 115], що у відповідній формі розкриває особливості сільської «етики».

За давніми українськими віруваннями, дощ є символом життя та родючості, а оскільки українці займалися землеробством, своєчасний дощ міг гарантувати гарний врожай, а отже, продовження життя. В. Яворівський використовує міфологічні уявлення, надаючи дощу дещо гротескної форми, зображує його нескінченим та обридливим для героїв. Несприятливі погодні умови негативно впливають на все живе: «Все, що прив'язане до землі коренем, стало непомірно велике; якимсь нетутешнім, лякало собою або ж викликало думки, до яких воно не звикло й не хотіло зводити. Тільки люди залишалися тими ж, а точніше – навіть ставали менші, бо глибше встрягали в мокру землю. Зелень ставала аж чорна, наче то земля підіймалась по стовбурах, всотувалась листям, а дощ присікався її змити» [8, с. 112]. З дощем тісно пов'язаний образ землі, що виступає одним із центральних елементів оповідання, наслідки дощу для якої також гіперболізовані автором: «дощ таки в'ївся на землю і розмочував її... аж по той бік покійників у могилах» [8, с. 109]. Коли мова заходить про значення землі у житті героїв, тональність оповіді змінюється на ліричну. О. Двучанська переконана, що земля виступає у творі символом нації, національної самоідентифікації українців, які споконвічно характеризувалися синівською любов'ю до своєї землі та тяжкою працею на ній, що підкреслюється рефреном «отака земля їм усім випала» й оповідь про яку пройнята утверджувальним пафосом: «Її розквасять дощі, але не зогніє і не щезне, її стиснуть у свій жмикрутський кулак морози, але розправиться знову, по ній протечуть ріки і змінять русло, а вона й там вродить, стоятиме на ній хата, топтатимуться в ній весілля й похорони, хата розвалиться, а земля знову стане родючою. І тому вони її вибрали для свого життя» [8, с. 115].

Отже, уже в ранніх творах В. Яворівський порушує низку важливих соціальних, побутових, морально-філософських питань (такі як спосіб життя селян, особливості їхнього світосприйняття, власної самоідентифікації, зокрема національної), розкриваючи їх засобами химерної стилістики.

Ширших масштабів набувають зазначені художні ознаки в одному із яскравих зразків химерної прози – романі В. Яворівського «Оглянься з осені» (1979). Аналізуючи цей роман, О. Двучанська вказує на його фольклорне підґрунтя, відзначає його художню цілісність,

лаконічність засобів характеротворення, антропоцентризм, вільну, фрагментарну композицію, гетеродієгетичну нарацію (всезнаючий розповідач), гумор, іронію, гіперболізацію, народний сміх, лаконічність художньої мови [2, с. 33]. Схвальною була оцінка роману Л. Ісаєнко: «Сюжетно й композиційно доладно скроєний, хоч у творі й немає інтригуючої фабули, карколомних сюжетних поворотів; читабельність роману підтримується самою цікавістю оповіді, інтересом до змальованих тут колоритних особистостей» [4].

Домінуючим у романі є іронічний елемент оповіді з його гротескною інтонацією. Це пов'язано насамперед із позицією автора, адже його присутність у химерному творі є однією з характерних рис його поетики, що простежується й у ставленні до героїв і подій, і у використаних засобах аналізу життєвих явищ.

З огляду на домінування сміхової стихії у творах цього стильового напряму комічний метод зображення певних аспектів характерів героїв є досить вдалим. Автор дотримується органічного поєднання комічного із драматичним і трагічним відповідно до особливостей химерного роману.

Глибока філософська рефлексія, що стала однією з ознак химерного стилю, заявляє про себе у мотиві осені. Це пояснюється тим, що осінь уособлює людський досвід і мудрість, визначає філософський настрій усієї оповіді. Лірична меланхолія оповіді зумовлена не лише календарним часом, а й характерними для цього періоду думками й емоціями, що наповнюють внутрішній простір кожного героя. Вони порушують важливі питання про плинність людського буття, надаючи тематиці твору відповідного філософського спрямування, характерного для химерної прози. Зокрема, Маркіян Підкова – людина, котра намагається озирнутися на прожиті роки «з осені свого життя», як це найкраще описує метафорична назва роману.

У цьому контексті актуальною стає проблема, порушена письменником у багатьох творах, – плинність життя, яку часто не помічаєш за безліччю повсякденних справ. Яскраво це відображено у монолозі-сповіді Маркіяна: «Дідько забирай, я таки не вмів бачити великого довкола себе і в собі. Я жив маленькими горбатими знаками питання, сам горбатів, випростовуючи їх щоденно» [9, с. 331]. Достовірності оповіді та поглибленню психологізму сприяє внутрішній монолог Підкови, сповнений ретроспекцій із життя героя: «Але я жив як умів. І велике в мені, може, тільки те, що я жив на великій і сильній землі, топтаній ордами, обсіяній могилами, але живій і мудрій, належав до великого народу, переміг у великій війні (хоч іноді програвав маленькі війни свого життя)» [9, с. 331], що підкреслюють щільну єдність буття людини у контексті загального історичного процесу.

Осінь пора спонукає до дуже різних думок і роздумів Тимоша Гонту. Увиразнює особливості характеру Гонти та додає химерності оповіді збірний образ Трьох Обличь (трьох моряків із минулого), котрі постають маревом перед ним у степу. Саме вони назавжди змінили скупість і меркантильність у характері юного Тимоша на великодушність і щирість у ставленні до оточення. Через образ Гонти розкрито проблему самотності людини літнього віку, що підкреслюється монологічним рефреном-зверненням до самого себе «Ой Тимоше, Тимоше». В. Яворівський розкриває психологію літнього чоловіка, котрий аж ніяк не квапиться жити, подекуди демонструє надмірну пасивність та інертність, щоб не прискорювати свій відхід у потойбічний світ (схвильовати його можна лише словом «смерть» або «вмерла», «помер»). Символічного звучання у цьому контексті набуває розвалене житло та всохла верба, які уособлюють занепад сімейного вогнища, розпад родини як споконвічної першооснови людського існування. Доказом цього стане і зникнення води у криниці як символ руйнування високої духовності, послаблення зв'язків між поколіннями.

Тематичним продовженням «Оглянься з осені» стане наступний твір «А тепер – іди». У журнальному варіанті цей твір названо «химерним романом» і, за словами автора, твором із «моментом дива, зміщення площини, умовністю» [4]. В. Яворівський цей роман називає реквіємом за трагічно загиблим батьком, котрий став протипом героя Сянька Барвінського. Це

зумовлює зміну загального настрою в романі: від оптимізму й сміху до драматизму оповіді та трагічно-приречених інтонацій. Загибель Барвінського стає сюжетотвірним чинником і призводить до внутрішньої трагедії Тимоша Гонти, який фактично виступає винуватцем смерті свого друга Сянька. У романі багатоденний дощ вже не є елементом химерії, як це було в оповіданні «Така земля під ногами», він постає невід’ємною частиною загального осіннього пейзажу, а також однією з матеріалізованих причин трагедії Гонти та смерті Барвінського (слизька земля, погана видимість).

Проблема національної ідентичності є важливою для прозових творів В. Яворівського, але з об’єктивних причин вона не проголошувалася відкрито, а радше розкривалася через окремі деталі та підтекст твору. І тут привертає увагу персоніфікований образ Сарматського горба («Оглянься з осені»), що уособлює українську історію та найяскравіше реалізує химерні елементи оповіді. Назва пагорба та його опис натякають на історичний колорит села та його жителів: «Із глибини південного подільського степу нагадував шолом прадавнього витязя, котрий іде сюди з-за обр’ю, однак іде так повільно, що людського життя не вистачає, щоб помітити його наближення» [9, с. 128]. З огляду на історію походження пагорба, викладену вчителем, а також обставини та події, що призвели до його появи, видається слушним розглядати цей образ у романі В. Яворівського як узагальнену бурлескню власне авторську метафору пробудження суспільної та національної самосвідомості за часів епохи так званого «застою», коли сама атмосфера життя була ніби «напівсплячою» й у свідомості людей нівелювалися будь-які антогоністичні процеси всередині країни: «Наші поснули – сплять, хрпуть на весь степ, говорять крізь сон по-сарматськи, – а греки підкрадаються до наших, як хорти. Тоді долина, на якій вони поснули <...> з сонними почала здуватися і підніматися вгору!» [9, с. 232], і сплячий народ було врятовано. Таким чином, у цьому контексті Сарматський горб постає ще й символом рідної землі, яку письменник розглядає в історіософській і морально-психологічній площинах.

Отже, для обох романів В. Яворівського, про які йшлося вище, характерною є ситуативна умовність (герої живуть у реальному світі, але потрапляють в ірреальні ситуації), однак їхнє походження різниться: «Оглянься з осені» – це звернення до міфологічно-фольклорного мислення, «А тепер – іди» – незвичність життєвої ситуації, її ірреальність. Таким чином, химерність у творчості В. Яворівського є невід’ємною частиною його світосприйняття, що виявляється у всеохоплюючій іронії та гуморі (оповідна тональність, характеристика героїв). Якщо більш ранні прозові форми мають «класичну» стилістику химерного жанру (сміх, іронія, гіперболізація явищ і подій, вільна деформація часово-просторових зв’язків), то поступово письменник переходить до суто реалістичного зображення дійсності, що стає стильовою домінантою у подальшій його творчості. Художній час усіх названих нами химерних творів В. Яворівського – осінь, яка сприяє створенню «замріяно-елегійного відтінку» в загальній тональності оповіді та налаштовує читача на філософське спрямування їхньої рецепції. Два художні виміри світу (реальний і фантастичний) сприяють якнайкращому відтворенню особливостей внутрішнього простору людини, її душі, що становить предмет творчого дослідження більшості прозових форм прозаїка.

Висновки. Володимир Яворівський доклав зусиль до утвердження в українській літературі так званої «химерної» прози. Особливості світосприйняття письменника повною мірою відбилися у різноманітних прозових жанрах химерного забарвлення. Органічна природа химерного мислення прозаїка проявилася вже у його ранніх творах. Химерність характерна не лише для великих жанрових форм, але і для малої прози. В. Яворівський вдається до синтезу різних стильових рис, зокрема іронії, гумору, гіперболізації, притаманних поетичі химерного роману. Особливого звучання набуває глибока філософська й національна проблематика, виразно помітна у великих прозових формах (мотиви «осені життя», його плинності, щільна єдність буття людини у контексті загального історичного процесу).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Двуличанська О.А. Проза В. Яворівського: проблематика, жанрово-стильові особливості : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград, 2012. 180 с.
2. Двуличанська О.А. Прозовий доробок В. Яворівського в літературно-критичній думці 60–80-х років ХХ століття. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2010. № 11 (198). Ч. II. С. 48–53.
3. Двуличанська О.А. Химерна проза як органічна форма мислення В. Яворівського. Наукові записки. Серія «Філологічна». Острог. 2013. № 37. С. 104–105.
4. Ісаєнко Л. Володимир Яворівський: дух молодості та енергія життєдайності. Українська літературна газета. Ч. 11 (303). URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/liubov-isaienko-volodymyr-ivorivskyj-dukholmolodosti-ta-enerhiia-zhyttiedajnosti/> (дата звернення: 27.11.2023).
5. Куриленко Д.В. Жанрово-стильова поліфонія прози кін. 50-70-х рр. ХХ ст. (на прикладі роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця», діалогії В. Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені Млини») : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 217 с.
6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / упоряд. Ю.І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 624 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
8. Яворівський В.О. І засурмив янгол... Твори в 3 т. Т. 1. Київ : Глобус, 1993. 320 с.
9. Яворівський В.О. І засурмив янгол... Твори в 3 т. Т. 2. Київ : Глобус, 1993. 334 с.